

הרב נתן חי

בית דין קבוע – הגדרות והשלכות הלכתיות

א. פתיחה

הביטוי 'בית דין קבוע' מופיע בהקשרים שונים. הוא נזכר בתור ערכאה שלפניה מוגשת תביעה של חתן שלא מצא בתולים לכלתו (כתובות ג ע"א). גם ההיתר לתקיעת שופר בראש השנה שחל בשבת תלוי במציאות 'בית דין קבוע' במקום (ר"ה כט ע"ב). קריאת מגילה לבני הכפרים לפני פורים מותנית במציאות 'בית דין קבוע' במקום (מגילה ב ע"ב).

לבית דין קבוע יש יותר סמכות ואחריות בעניינים שבין אדם לחברו מאשר לבית דין שאינו קבוע, ויש לכך השלכות לגבי חובת ההתדיינות לפניו, כפי שיבואר בהמשך. להלן נעסוק בעיקר בהגדרת בית דין קבוע ובסמכויותיו, ונבדוק האם בית הדין ביישוב קהילתי דינו כבית דין קבוע.

ב. חובת מינוי דיינים קבועים

ברמב"ם (הל' סנהדרין פ"א ה"א) נקבע:

מצות עשה של תורה למנות שופטים ושוטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך שנאמר שופטים ושוטרים תתן לך בכל שערך, שופטים אלו הדיינים הקבועין בבית דין ובעלי דינין באים לפניהם.

על פי דברים אלה של הרמב"ם וכן מדבריו במקומות נוספים (שם פ"ב ה"ז, ועוד), העלו שו"ת 'יביע אומר' (ח"ז חו"מ סי' א) וכן שו"ת 'ציץ אליעזר' (חט"ו סי' סט) כי לפי הרמב"ם מצוות מינוי דיינים נוהגת אף בימינו מן התורה. כן פסק גם המבי"ט ב'קריית ספר' (הל' סנהדרין, סוף פ"ה), שהוסיף וכתב כי אפילו בלא סמיכה, דנים דייני חו"ל מדאורייתא, כי בזמן שאין סמיכה כולם שווים.

אמנם לפי הרמב"ם¹, החיוב למינוי דיינים בימינו, כשאין סמיכה, הוא מדרבנן. וכן פסק רבנו ירוחם²: 'מצוה מדרבנן למנות שופטים בכל עיר ועיר אף על גב דאין לנו סמיכה עתה'.

אולם כאמור לעיל, לפי הרמב"ם חובה למנות דיינים בבתי דין קבועים, והאחרונים העלו כי חובה זו נוהגת גם בימינו. וזו לשון הרב ולדנברג, בסיכום דבריו בסוגיה זו³:

1. רמב"ם, דברים טז יח; חידושי הרמב"ם, סנהדרין כג ע"א.
2. ר' ירוחם, נתיב ראשון סוף חלק ד עמ' ו.
3. שו"ת ציץ אליעזר, חט"ו סי' סט ס"ק טו.

יוצא לנו שלפנינו יסודות חזקים שעל פיהם ניתן לומר שאפילו בזמן הזה שאין סמוכים, מכל מקום יש מצוה מן התורה למנות דיינים קבועים שידונו דין תורה, וכמו"כ יש יסוד לומר שאפילו בדברים שהבית דין בא עליהם מכח שליחותיהם דקמאי, מכל מקום כח הרשאתם על כך הוא מדאורייתא.

ג. ההגדרות השונות לבית דין קבוע

הפוסקים העלו הגדרות שונות לבית דין קבוע. חשוב לציין שעולה מדברי הפוסקים שכל אחת מההגדרות השונות לבדה, נותנת לבית הדין תוקף של בית דין קבוע, וכל שכן אם בבית הדין מתקיימים כמה מן התנאים להגדרתו בית דין קבוע.⁴

1. בית דין הדין בקביעות

בית דין הדין באופן קבוע ולא ארעי, מוגדר בית דין קבוע. וכן קבע הרב וואזנר, שאם יש בית דין שרגילים לדון לפניו והם קבועים כבר מזמן, הינו בגדר 'קבלו עליהם' ואף על פי שלא קיימו אספה לבחירת הדיינים.⁵ וכן קבע הגר"ש אלישיב:⁶ "בית דין – ירושלים" אשר יושב על מדין באופן קבוע, בודאי נחשב לבית דין קבוע שבעיר.

2. בית דין שהתמנה על ידי רב העיר

אם רב העיר ממנה דיינים לבית הדין לממונות, יש לבית הדין הזה מעמד של בית דין קבוע. זאת מכיוון שמחובתו ומסמכותו של רב העיר לפסוק לציבור בשאלות של דיני ממונות, כשם שהוא חייב לפסוק בשאלות של איסור והיתר. לפיכך מחובתו של הרב גם למנות דיינים לבית דין לממונות, כדי לפסוק לציבור בשאלות ההלכתיות של דיני ממונות.⁷

3. בית הדין היחידי באותו מקום

אם ביישוב או בעיר יש רק בית דין אחד, ממילא הוא נחשב לבית הדין הקבוע באותו מקום.⁸

4. כאשר יש מספר בתי דין בעיר המוגדרים בתור בית דין קבוע מסיבות שונות, דנו הפוסקים למי מהם יש מעמד מועדף. ראו בעניין זה: ספר עבודת הגרשוני סי' מז; שו"ת שבט הלוי ח"ה, חו"מ סי' ריב; הרב יונה מצגר, הרב אברהם שרמן והרב חגי איזירר, 'סמכות מקומית - בית דין קבוע', שורת הדין ח"י, עמ' תסה; הרב אברהם שרמן, 'סמכות בית דין רבני אזורי לנדות סרבן דין', תחומין כז, עמ' 339 הרב אוריאל לביא, עטרת דבורה ח"ב, עמ' 709-707; הרב ברוך שרגא, 'בית דין קבוע מול זבל'א', שערי צדק ב', קובץ מאמרים בדיני ממונות הלכה למעשה, עמ' 292; הגר"ש וואזנר, 'מעמדם של בתי דין עצמאיים', קובץ פעמי יעקב נז, אדר תשס"ה, עמ' עט הרב שמחה מירון, 'מעמדם של בתי הדין הרבניים בישראל', קובץ תושב"ע כב, עמ' צד.

5. הגר"ש וואזנר, 'מעמדם של בתי הדין העצמאיים', שם.

6. הגר"ש אלישיב, פסקי דין - ירושלים דיני ממונות ובירורי יוחסין ט, עמ' ט.

7. שו"ת אגרות משה, חו"מ ח"ב סי' ג; הרב יעזר אריאל, דיני בורות - כללי הדין והפשרה, עמ' שג-שד.

8. הגר"ש וואזנר, שם.

4. בית דין שנבחר על ידי הציבור

בית דין קבוע היינו שנבחר על ידי הציבור, כיוון שבית דין שקיבלו עליהם בני העיר מוגדר בתור 'בית שהמחום רבים עליהם', כלומר שבני העיר קיבלו אותו עליהם כדי מומחים. הקבלה מועילה כשם ש'רשאי' בני העיר להסיע על קיצתן⁹, וכל תקנה שתיקן הציבור, או תיקנו שבעת טובי העיר לטובת אנשי העיר בדבר שבממון, מחייבת את כולם¹⁰.

5. קבלת משכורת

נכתב בספר 'תשובות והנהגות' (ח"ה סי' שנא): 'ומנהיגו בעדה החרדית שאם ישנו קהל המחזיק בית דין, והדיינים מקבלים מהם משכורת, אז דינם כבית דין קבוע'.

6. שייכות לבית קברות אחד

מנהג הוא ביישוב שיש בו בית קברות יחיד, שכל בני הקהילה השייכים לבית הקברות של הקהילה, שייכים גם לבית הדין של הקהילה, ואין אחד מהם זכאי לדרוש מבעל דינו להתדיין לפני בית דין גדול יותר במקום אחר¹¹.

ד. סמכויות בית דין קבוע

1. דיון בכפייה

על פי ההלכה בית דין קבוע יכול לדון את תושבי העיר בכפייה, בלא צורך בהסכמתם בהסכם בוררות. אמנם בית הדין יכול לחייב את הצדדים לחתום על הסכם בוררות, כדי לתת לו תוקף גם על פי חוק, ולאפשר ביצוע של פסק הדין על ידי הוצאה לפועל¹².

2. העדפת בית דין קבוע

בית דין קבוע יכול לחייב את בני העיר לבא ולהתדיין לפניו, גם אם יש במדינה בתי דין חשובים יותר ממנו¹³.

אם יש בעירם של בעלי הדין בית דין קבוע, אין אף אחד מהם זכאי לדרוש להתדיין בפני בית דין שמחוץ לעירם, גם אם הוא גדול מבית הדין המקומי¹⁴. זאת כדי למנוע מצב שהתובע יגיש את תביעתו במקום רחוק בכוונה, מתוך ידיעה שהנתבע ירצה להימנע מלהיטלטל למקום רחוק, ויעדיף לשלם את הסכום הנתבע ממנו, שלא כדין¹⁵. כמו כן יש חשש הפוך, שהנתבע יתעקש להתדיין דווקא בבית דין רחוק, בתור אמצעי

9. תוספתא, בבא מציעא פ"א הכ"ג.

10. שו"ת שבט הלוי, ח"ה חו"מ סי' ריב ס"ק ד.

11. תרומת הדשן, פסקים סי' סה; דרכי משה, חו"מ יד, א; סמ"ע, שם ס"ק א; באר הגולה, תומים, נתיבות המשפט וערוך השולחן, שם.

12. שו"ת הרי בשמים, סי' צט; הרב שמחה מירון, שם.

13. רמב"ם, הל' סנהדרין פ"א ה"א; מאירי, סנהדרין לא ע"א; שו"ת התשב"ץ, ח"א סי' קנט.

14. רמ"א לשו"ע, חו"מ סי' יד סעי' א.

15. שו"ת מהרי"ק, שרש כא.

להתחמק מהתביעה. אין אפשרות לאחד מהצדדים לדרוש להתדיין בפני בית דין במקום אחר, גם אם הוא גדול וחשוב יותר, וזאת מחשש מחלוקת בשאלה איזה בית דין חשוב יותר.¹⁶

3. עדיפות בית דין קבוע לעומת 'זבל"א'

כאשר התובע רוצה לדון בפני בית דין שאינו קבוע, יכול הנתבע לדרוש להתדיין ב'זבל"א', כלומר, 'זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד', ושני הדיינים בוררים להם עוד אחד.¹⁷ אך אם בחר התובע את בית הדין הקבוע שבעיר, אין לנתבע זכות זו.¹⁸

4. הפקעת ממון

הרב ישראל מאיר לאו העלה בשו"ת 'יחל ישראל'¹⁹, שיש לבית דין קבוע סמכות להפקיע ממון. מקור הדברים ברמב"ם (הל' סנהדרין פכ"ד ה"ו), וכך כתב: 'וכן יש לדיין תמיד להפקיר ממון שיש לו בעלים ומאבד ונותן כפי מה שיראה לגדור פרצות הדת'. ובכוונת המילה 'תמיד' בדברי הרמב"ם, ביאר ה'כסף משנה' שגם בזמן הזה יש לדיין את הסמכות להפקיע ממון. אמנם ספר 'ים של שלמה'²⁰ הביא בשם הרמב"ם שרק בית דין חשוב יכול להפקיר, אבל מפשט לשון הרמב"ם משמע שכל דיין יכול להפקיר. ה'נימוקי יוסף'²¹ כתב שכל בית דין קבוע בעירו יכול להפקיר ממון בני אדם.

5. החובה לדון

מעמד בית דין קבוע מחייב את הדיינים לדון בכל מקרה המובא לפניהם, למעט מקרים שיש להם נגיעה בהם.²²

סיכום

מהאמור לעיל עולה כי בתי הדין ביישובים הקהילתיים דינם כבית דין קבוע. שהרי די באחת ההגדרות אחד כדי להגדירם בתור בית דין קבוע, והמציאות היא שרובם עומדים בכמה מההגדרות. משמעות הגדרת בית דין בתור בית דין קבוע התבארה לעיל, ובין השאר התבררה חובת הזדקקות בני הקהילה לבית הדין המקומי, גם ללא הסכמתם. בשולי הדברים יש להעיר כי שטח השיפוט של בית דין מקומי קבוע הוא עד שלוש פרסאות (כ- 12 ק"מ) מתחום העיר.²³ ומכאן שסמכות בית הדין חלה גם על מאחז או שכונה הנמצאים בתוך תחום זה.

16. ים של שלמה, בבא קמא פ"י סי' י; שו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' ז.

17. סנהדרין כג ע"א.

18. רמ"א לשו"ע, חו"מ סי' ג סעי' א; וראו שו"ת מים חיים, לגר"ד הלוי, ח"ב סי' עד.

19. שו"ת יחל ישראל, סי' קטו.

20. ים של שלמה, יבמות פ"י סי' יט.

21. נמוקי יוסף, יבמות כח ע"ב בדפי הרי"ף.

22. הרב שמחה מירון, שם, מעמ' צד.

23. שו"ת הרשב"א, המיוחסות לרמב"ן סי' מז; שו"ת הרשב"א, ח"א סי' אלף ה; אור זרוע סנהדרין סי' פג;

ים של שלמה, בבא קמא שם; שו"ת רקאנטי, סי' תכט.